

**Het effect van gezinscohesie op de algemene identiteitsontwikkeling van adolescenten,  
gemodereerd door angst en ouderlijke expressed emotions**

Masterthesis

Universiteit Utrecht

Masteropleiding Pedagogische Wetenschappen

Masterprogramma Orthopedagogiek

Studenten: J.H. Bosman (3662608) & C.A. Mars (3549046)

Begeleiders: Dr. Saskia Wijsbroek & Dr. Quinten Raaijmakers

Datum: 20 juni 2014

### Voorwoord

Huidig onderzoek is tot stand gekomen doormiddel van samenwerking tussen J.H. Bosman en C. A. Mars. J.H. Bosman is verantwoordelijk voor de aspecten met betrekking tot gezinscohesie en angst. C. A. Mars is verantwoordelijk voor de aspecten met betrekking tot algemene identiteit en expressed emotions. Bij deze willen wij S.A.M. Wijsbroek en Q. A. W. Raaijmakers, werkzaam aan de Universiteit Utrecht, bedanken voor de begeleiding en de gerichte feedback. Daarnaast willen we alle basisscholen en middelbare scholen die deelnamen aan huidig onderzoek bedanken voor hun deelname. Ten slotte willen we alle participanten die de vragenlijsten invulden bedanken voor hun inzet.

### Samenvatting

**Doel:** In dit longitudinaal onderzoek werd gekeken naar het effect van gezinscohesie op de algemene identiteitsontwikkeling en of dit effect anders was voor adolescenten die een hoge of lage mate van angst of expressed emotions (EE) ervaren. **Methode:** Huidig onderzoek maakt deel uit van een longitudinaal onderzoek van Raaijmakers en Wijsbroek (identiteitsontwikkeling en angst tijdens de adolescentie). Aan dit onderzoek hebben 295 participanten (149 jongens en 146 meisjes, gemiddelde leeftijd 13.1 jaar) deelgenomen. De participanten vulden vragenlijsten in op twee meetmomenten. **Resultaten:** Op basis van twee stapsgewijze lineaire regressieanalyses zijn de onderzoeksvragen getoetst. In model 1 werd identiteitsontwikkeling geanalyseerd middels een verschilscore (T2-T1). In model 2 werd identiteitsontwikkeling geanalyseerd middels het autoregressief model. Voor het eerste model werd geen significant verband gevonden tussen gezinscohesie en algemene identiteitsontwikkeling. Het tweede model vond wel een significant verband van het effect van gezinscohesie op algemene identiteitsontwikkeling. Het toevoegen van de moderatoren angst en EE in beide modellen, beïnvloedden het effect van gezinscohesie op algemene identiteitsontwikkeling niet. **Discussie:** De gevonden resultaten spreken eerder empirisch

onderzoek en de verwachtingen deels tegen. Vervolgonderzoek dient meerdere meetmomenten over een langere periode en verschillende informaten te hanteren. In de discussie wordt dit nader toegelicht.

*Sleutelwoorden: Gezinscohesie, identiteitsontwikkeling, angst, expressed emotions, adolescenten*

### **Abstract**

**Aim:** This longitudinal study examined the effect of family cohesion on overall identitydevelopment in adolescents and whether this effect was different for adolescents who experienced high or low levels of anxiety and expressed emotions (EE). **Method:** The current study is part of a longitudinal study of Raaijmakers and Wijsbroek (identity development and anxiety during adolescence). In this study, 295 participants (149 boys and 146 girls, mean age 13.1 years) participated. They completed a questionnaire at both wave 1 and at wave 2.

**Results:** Data are analysed with two stepwise linear regressionanalysis. When the difference of identity scores (T2-T1) was added in model 1, there was no significant effect of family cohesion on overall identitydevelopment. In the autoregressive model there was a significant effect of family cohesion on overall identitydevelopment. Adding the moderators anxiety and EE in both models, did not influence the effect of family cohesion on overall identity development. **Discussion:** The results are partly consistent with earlier empirical research and expectations. Future research should use more waves over a longer period and different informants. In the discussion it will be further discussed.

*Keywords: Family cohesion, identitydevelopment, anxiety, expressed emotions, adolescents*

## Inleiding

De adolescentiefase is een periode die gekenmerkt wordt door vele veranderingen op zowel fysiek, sociaal als psychologisch gebied (Van Oort, Ormel, & Verhulst, 2012). Deze veranderingen kunnen onzekerheden met zich meebrengen (Erikson, 1950). Tijdens de adolescentiefase komt het ontwikkelen van een identiteit voor het eerst duidelijk naar voren (Cote & Levine, 1987). Erikson (1963) omschrijft identiteit als het ontwikkelen van een eigen persoonlijkheid. Het gezin speelt een belangrijke rol tijdens deze identiteitsontwikkeling (Steinberg, 2001). Vooral tijdens de vroege adolescentie is de relatie met andere gezinsleden van belang (Baer, 2002). In dit onderzoek wordt de invloed van angst en expressed emotions (EE) op het effect van gezinscohesie op algemene identiteitsontwikkeling van adolescenten onderzocht. Het is relevant om de modererende invloed van angst en EE op het effect van gezinscohesie op algemene identiteitsontwikkeling te onderzoeken, zodat er meer inzicht verkregen kan worden in individuele en systeemfactoren die van invloed zijn op het effect van gezinscohesie op algemene identiteitsontwikkeling.

### **Gezinscohesie en identiteitsontwikkeling**

**Gezinscohesie.** Gezinscohesie is een belangrijk proces binnen het functioneren van een gezin en kan zowel een risicofactor zijn als een protectieve factor met betrekking tot de ontwikkeling van adolescenten. Gezinscohesie wordt omschreven als de affectieve kwaliteiten van de gezinsrelaties, waaronder steun, affectie en betrokkenheid van gezinsleden onderling wordt verstaan (Bear, 2002). Olson (2002) beschrijft het ‘circumplex model of marital and family systems’, waarin vier gradaties van gezinscohesie worden omschreven: ‘disengaged’ (extreem laag), ‘seperated’ (laag tot gemiddeld), ‘connected’ (gemiddeld tot hoog) en ‘enmeshed’ (extreem hoog). Adolescenten die een hogere mate van gezinscohesie ervaren, voelen zich veiliger en hebben het gevoel eerder bij hun ouders terecht te kunnen dan adolescenten die een lagere mate van gezinscohesie ervaren (Kliwer et al., 2006). Extremen in de mate van gezinscohesie geven minder positieve uitkomsten. Bij een te lage mate van gezinscohesie wordt er geen steun, affectie en betrokkenheid ervaren door adolescenten (Bear, 2002). Gezinsleden leven langs elkaar heen en kunnen niet bij elkaar terecht (Johnson, La Voie, & Mohoney, 2001). Bij een hoge mate van gezinscohesie wordt er veel steun, affectie en betrokkenheid door adolescenten ervaren, maar een te hoge mate van gezinscohesie kan door adolescenten als verstikkend worden ervaren (Farrell & Barnes, 1993; Olsen 2000). Een gemiddelde gezinscohesie, een gezin gekenmerkt door structuur en flexibiliteit waarbij de kenmerken steun, affectie en betrokkenheid in balans zijn, leidt tot de meest positieve uitkomsten bij adolescenten. Bij een gemiddelde gezinscohesie kunnen adolescenten zowel

onafhankelijk als verbonden zijn, wat belangrijk is voor de ontwikkeling tot een zelfstandig volwassen persoon (Bear, 2002; Olsen, 2000).

**Algemene identiteitsontwikkeling.** Identiteitsontwikkeling is een levenslang proces. Een periode waarin deze taak voor het eerst duidelijk naar voren komt is de adolescentie (Côté & Levine, 1987). Tijdens de adolescentie is het vormen van een stabiele identiteit een belangrijke taak (Erikson, 1968; Marcia, 1980). Van Hoof en Raaijmakers (2002) beschrijven temporeel-spatieële continuïteit als centraal kenmerk van een stabiele identiteitsontwikkeling. Dit houdt in dat een persoon het gevoel heeft dezelfde persoon te zijn, ongeacht tijd en context. Algemene identiteit wordt door van Hoof en Raaijmakers (2002) beschreven als een overkoepelende identiteit. Een persoon kan zich in verschillende contexten anders voordoen, ook wel de contextspecifieke identiteit genoemd. Verticale integratie, wat de mate van samenhang tussen de algemene identiteit en contextspecifieke identiteit weergeeft, is hierbij een belangrijk proces. Wanneer de mate van verticale integratie groot is, zullen de contextspecifieke identiteiten meer samenhangen met de algemene identiteit en hiermee een stabiele algemene identiteit vormen. In dit onderzoek zal het begrip algemene identiteit worden gebruikt.

Marcia (1966; 1980) beschrijft identiteitsontwikkeling echter als een proces van exploratie en het aangaan van commitments. Exploratie is hierbij het bekijken en wegen van verschillende identiteiten. Het aangaan van een commitment houdt in dat de adolescent een keuze maakt voor een bepaalde identiteit en zelf ook achter deze keuze staat. Het maken van deze keuze is belangrijk voor de ontwikkeling naar volwassenheid (Coleman, Herzberg, & Morris, 1977; Erikson, 1968; Marcia, 1980). Wanneer adolescenten moeite hebben met het maken van een keuze voor een bepaalde identiteit, kan dit leiden tot verwarring over de huidige en toekomstige rol van de adolescent (Erikson, 1963). Marcia (1980) beschrijft op basis van de variabelen exploratie en commitment verschillende identiteitsstatussen (diffusion, foreclosure, moratorium, achievement) van adolescenten. Adolescenten die de achievement status hebben bereikt hebben een periode van exploratie doorgemaakt en vervolgens bepaalde commitments gemaakt, waardoor er een stabiele identiteit gevormd wordt. Deze achievement status lijkt het meest overeen te komen met de geïntegreerde overkoepelende identiteit van van Hoof (2002), waarbij ook een stabiele algemene identiteit gevormd wordt.

**Gezinscohesie en algemene identiteitsontwikkeling.** Identiteitsontwikkeling is een wederkerig proces tussen het individu en de omgeving (van Hoof & Raaijmakers, 2002). In empirisch onderzoek wordt er een overwegend positief verband gevonden tussen

gezinscohesie en identiteitsontwikkeling. Een hoge mate van gezinscohesie draagt positief bij aan de identiteitsontwikkeling van adolescenten (Bear, 2002; Mullis, Brailsford, & Mullis, 2003; van Hoof, Raaijmakers, van Beek, Hale, & Aleva, 2008). Adolescenten die steunende ouders hebben, kunnen beter commitments aangaan (Nelson, Hughes, Handal, Katz, & Searight, 1993). In gezinnen waar de gezinscohesie sterker is, zijn adolescenten beter in staat tot exploratie en het aangaan van commitments (Mullis et al., 2003). Uit een review van Meeus (2011) komt naar voren dat een warme en ondersteunende ouder-adolescent relatie leidt tot een beter ontwikkelde identiteit en een controlerende ouder-adolescent relatie leidt tot een minder ontwikkelde identiteit. Een hoge mate van gezinscohesie blijkt een voorspeller voor het ontwikkelen van een stabiele identiteit (Matheis & Adams, 2004).

Daarnaast is gezinscohesie in combinatie met identiteitsontwikkeling ook onderzocht als onderdeel van het gezinsfunctioneren. Gezinsfunctioneren omvat de aspecten gezinscohesie, flexibiliteit en communicatie (Olsen, 2000). Een hoge mate van gezinscohesie leidt tot een beter gemiddeld gezinsfunctioneren (Farrell & Barnes, 1993; Olsen, 2000). Een gezin met een beter gezinsfunctioneren zorgt voor minder problemen in de identiteitsontwikkeling van adolescenten (Schwartz, Pantin, Prado, Sullivan, & Szapocznik, 2005).

### **Moderatie effect angst**

Angst blijkt een veelvoorkomend probleem bij adolescenten (Ollendick, King, & Muris, 2002). Mogelijke voorspellers van angstsymptomen zijn de veranderingen in de adolescentie op zowel fysiek, sociaal als psychologisch gebied. Adolescenten met veel angstsymptomen hebben een vergrote kans op het ontwikkelen van angststoornissen (Van Oort et al., 2012).

Er is geen empirisch onderzoek naar het moderatie effect van angst op de invloed van gezinscohesie op de algemene identiteitsontwikkeling. Uit onderzoek is wel bekend dat er een samenhang is tussen gezinscohesie en angst en identiteitsontwikkeling en angst. Er blijkt een overwegend negatieve samenhang te zijn tussen gezinscohesie en angst (Bernstein, Warren, Massie, & Thuras, 1999; Bögels & Brechman-Tousaint, 2006; Peleg-Popco & Dar, 2001). In onderzoek van Johnson en collega's (2001) zou een lage mate van gezinscohesie en meer conflicten tussen ouders leiden tot meer angst bij adolescenten. Adolescenten die angstig zijn, komen in vergelijking met adolescenten die niet angstig zijn, vaker uit een gezin dat gekenmerkt wordt door een extreem hoge mate van gezinscohesie of een extreem lage mate van gezinscohesie (Bear, 2002; Johnson, La Voie, & Mahoney, 2001). Daarnaast kan een hoge mate van angst een risicofactor zijn voor het ontwikkelen van een stabiele identiteit

(Crocetti, Klimstra, Keijers, Hale, & Meeus, 2009). Adolescenten met een angststoornis zouden eerder een ongeorganiseerde identiteit ontwikkelen (Crocetti et al., 2009).

Het is onduidelijk of het effect van gezinscohesie op de algemene identiteitsontwikkeling anders is voor adolescenten met of zonder angstsymptomen. Gezien het verband tussen gezinscohesie en angst en het verband tussen identiteitsontwikkeling en angst is het relevant om het moderatie effect van angst op de invloed van gezinscohesie op algemene identiteitsontwikkeling te onderzoeken.

### **Moderatie effect expressed emotions**

Expressed emotions (EE) is de manier waarop de expressie van emoties plaatsvindt (Hale, Raaijmakers, Gerlsma, & Meeus, 2007). Binnen het gezin wordt EE gekarakteriseerd door de communicatie tussen gezinsleden. Gezinnen waarbij een hoge mate van EE wordt ervaren, wordt de communicatie gekenmerkt door vijandigheid, kritiek en emotionele overbetrokkenheid (Brown, Birley, & Wing, 1972). Het concept EE werd oorspronkelijk gebruikt bij cliënten met schizofrenie. De verwachting was dat een hoge mate van EE bij familieleden van cliënten met schizofrenie zou leiden tot meer terugval in psychoses. Verschillende onderzoeken ondersteunen dit verband (Brown et al., 1972; Brown, Carstairs, & Topping, 1958; Butzlaff & Hooley, 1998). Het onderzoek naar EE is uitgebreid naar het verband tussen een hoge mate van EE binnen het gezin en het ontstaan van psychiatrische stoornissen (Asarnow, Goldstein, Tompson, & Guthrie, 1993; Vostanis, Nicholls, & Harrington, 1994). Een hoge mate van EE kan leiden tot psychopathologie bij adolescenten (Hale, Raaijmakers, van Hoof, & Meeus, 2011; Yan, Hammen, Cohen, Daley, & Henry, 2004).

Er is nog geen empirisch onderzoek gedaan naar het moderatie effect van ouderlijke EE op de invloed van gezinscohesie op de algemene identiteitsontwikkeling. Uit onderzoek is wel bekend dat er een samenhang is tussen gezinscohesie en EE en identiteitsontwikkeling en EE. Verschillende onderzoeken wijzen op een negatief verband tussen gezinscohesie en EE (Conger & Xiaoja, 1999; Rodick, Henggeler, & Hanson, 1986). Zo neemt de vijandigheid in de communicatie tussen ouders en kind in de adolescentie toe en daarbij de warmte en ondersteuning geboden door ouders af (Conger & Xiaoja, 1999). Verder komt naar voren dat wanneer de gezinscohesie sterker is, de communicatie van moeder meer ondersteunend en expliciet is (Rodick et al., 1986). Hoewel verschillende onderzoeken wijzen op een negatief verband tussen gezinscohesie en EE, is er weinig onderzoek gedaan naar de samenhang tussen identiteit en EE. Wel blijkt dat wanneer de communicatie met moeder slecht is, dit kan leiden tot een regressieve ontwikkeling van de identiteit (Reis, 2004).

Het is onduidelijk of het effect van gezinscohesie op de algemene identiteitsontwikkeling anders is voor adolescenten die veel EE van ouders ervaren en adolescenten die weinig ouderlijke EE ervaren. Gezien het verband tussen gezinscohesie en EE en het mogelijke verband tussen identiteitsontwikkeling en EE is het relevant om het moderatie effect van EE op de invloed van gezinscohesie op algemene identiteitsontwikkeling te onderzoeken.

### **Huidig onderzoek**

In dit onderzoek wordt de invloed van gezinscohesie op de algemene identiteitsontwikkeling onderzocht en of deze invloed anders is voor adolescenten die een hoge of lage mate van angst of ouderlijke EE ervaren. De centrale vraag in dit onderzoek is wat het effect van gezinscohesie op de algemene identiteitsontwikkeling is. De tweede onderzoeksvraag is of het effect van gezinscohesie op de algemene identiteitsontwikkeling gemodereerd wordt door de ervaren angst van adolescenten. De laatste onderzoeksvraag is of het effect van gezinscohesie op de algemene identiteitsontwikkeling gemodereerd wordt door ouderlijke EE. De hypothese wat betreft de eerste onderzoeksvraag is dat gezinscohesie een positief effect heeft op de algemene identiteitsontwikkeling. Een gezin gekenmerkt door een gemiddelde gezinscohesie, zal de algemene identiteitsontwikkeling van de adolescent in positieve zin helpen (Bear, 2002; Olsen, 2002). Zowel angst en EE zijn in empirisch onderzoek niet eerder als moderator opgenomen binnen het effect van gezinscohesie op algemene identiteitsontwikkeling. Beide moderatoren zullen exploratief onderzocht worden.

### **Methode**

#### **Procedure**

Dit deelonderzoek betreft een hypothese toetsend longitudinaal onderzoek en maakt deel uit van een longitudinaal onderzoek van Raaijmakers en Wijsbroek (identiteitsontwikkeling en angst tijdens de adolescentie). Bij een selecte steekproef van scholen in Nederland is tweemaal een vragenlijst afgenomen (half november 2013 en half maart 2014) die één lesuur in beslag nam. Voor het onderzoek zijn er 384 participanten benaderd. Op meetmoment 1 bestond de steekproef uit 344 participanten en op meetmoment 2 uit 337 participanten. Binnen dit onderzoek is er dus een uitval van 47 participanten. Na koppeling van de vragenlijsten in het databestand bleven er nog 295 participanten over die zowel een vragenlijst invulden op meetmoment 1 als op meetmoment 2.

#### **Steekproef**

De huidige steekproef bestaat uit 149 jongens en 146 meisjes. Op meetmoment 1 hadden de participanten een leeftijd tussen 10 en 15 jaar met een gemiddelde leeftijd van 13.1



jaar ( $SD = .84$ ). De meerderheid van de participanten was van Nederlandse afkomst (95,9%) en woonden bij beide biologische ouders (88,5%). Er zijn in totaal 10 verschillende scholen benaderd. Waarvan 111 leerlingen (37,6%) uit groep 8, 132 leerlingen (44,7%) uit de 1<sup>e</sup> klas en 52 leerlingen (17,6%) uit de 2<sup>e</sup> klas van het voortgezet onderwijs.

### Attritie analyse

Om te analyseren of er een verschil was tussen de groep uitvallers ( $N=47$ ) en de participanten die op beide meetmomenten hebben deelgenomen ( $N=295$ ), is een onafhankelijke T-test en een Chi-kwadraat test uitgevoerd voor de modelvariabelen en de achtergrondvariabelen. De onafhankelijke T-test is uitgevoerd voor de variabelen met een continue waarde en de Chi-kwadraat test voor de variabelen met een categorische waarde. Voor de modelvariabelen zijn er geen significante verschillen gevonden tussen de steekproef ( $N=295$ ) en de uitvallers ( $N=47$ ), gezinscohesie ( $t(340) = -1.74, p = .082$ ), identiteit T1 ( $t(340) = -1.06, p = .290$ ), angst ( $t(340) = -0.43, p = .966$ ) en EE ( $t(340) = 1.38, p = .169$ ). Voor de achtergrondvariabelen geboorteland ( $\chi^2(3, N=342) = 7.22, p = .065$ ) en geboortjaar ( $t(55.34) = 1.64, p = .106$ ) zijn er geen significante verschillen gevonden tussen de steekproef ( $N=295$ ) en de uitvallers ( $N=47$ ). Er is een significant verschil tussen de steekproef ( $N=295$ ) en de uitvallers ( $N=47$ ) op de achtergrondvariabelen sekse ( $\chi^2(1, N=341) = 7.21, p = .007$ ), gezinssituatie ( $\chi^2(6, N=340) = 15.71, p = .015$ ) en leerjaar ( $\chi^2(3, N=342) = 58.08, p = .000$ ). De significante verschillen voor de achtergrondvariabelen sekse  $\phi = .15$  en gezinssituatie  $\phi = .22$  zijn klein. Op grond van deze resultaten is er geen reden om aan te nemen dat de uitvallers de resultaten vervormt hebben. Voor leerjaar ( $\phi = .41$ ) wordt een medium effect gevonden, mogelijk heeft deze variabelen de resultaten enigszins vervormt.

### Meetinstrumenten

**Gezinscohesie.** Om gezinscohesie te meten wordt gebruik gemaakt van een vragenlijst bestaande uit 13 items, afgeleid van Leuvense Gezinsvragenlijst (Kog, Vertommen, & Vandereycken, 1987). Deze 13 items worden ingevuld door de adolescent zelf en meet de mate waarin nabijheid en warme wordt ervaren (Matheis & Adams, 2004). Gezinscohesie wordt gemeten door stellingen als 'wij verdedigen ons gezin, wat er ook gebeurd is' en 'ik voel mij verantwoordelijk voor de andere gezinsleden'. De items worden gescoord op een vijfpuntschaal met antwoordmogelijkheden van 1 (klopt erg slecht) tot 5 (klopt erg goed). Er wordt gebruikt gemaakt van de gemiddelde score over de 13 items. Kog en collega's (1987) beschrijven een goede validiteit van de Leuvense Gezinsvragenlijst. De betrouwbaarheid van de score op de schaal gezinscohesie op meetmoment 1 en op meetmoment 2 was  $\alpha = .83$ .

**Algemene identiteit.** Om algemene identiteit te meten wordt gebruik gemaakt van de Spatial Continuity of Identity Questionnaire (SCIQ: van Hoof & Raaijmakers, 2002). Deze vragenlijst bestaat uit 85 items en meet de algemene identiteit en identiteit in drie verschillende contexten. Voor dit onderzoek zijn alleen de vragen van de algemene identiteit gebruikt, welke bestaan uit 20 items. Algemene identiteit verwijst naar het meer of minder positieve beeld dat iemand van zichzelf heeft. Een aantal vragen die in dit meetinstrument voorkomen zijn: ‘ik ben behulpzaam’ of ‘ik ben slecht in de dingen die ik moet doen’. Er wordt gebruik gemaakt van een zevenpuntsschaal van -3 (zo ben ik helemaal niet) tot 3 (zo ben ik helemaal). De gemiddelde score over de 20 items wordt gebruikt in de analyses, waarbij een hoge score wijst op een positieve algemene identiteit. Een vergelijking tussen de SCIQ en twee meetinstrumenten die exploratie en commitment meten, laat zien dat de SCIQ een relatief goed meetinstrument is om de identiteit bij adolescenten te meten (van Hoof & Raaijmakers, 2002). De betrouwbaarheid van de score op de schaal identiteit was op meetmoment 1  $\alpha = .75$  en op meetmoment 2  $\alpha = .76$ .

**Angst.** Om angst te meten wordt gebruik gemaakt van de Screen for Child Anxiety Related Emotional Disorders (SCARED). De SCARED meet door middel van zelfrapportage angstsymptomen van vijf verschillende angststoornissen: gegeneraliseerde angststoornis (‘ik maak me zorgen over hoe goed ik dingen doe’), paniekstoornis (‘als ik bang word, voelt het alsof ik gek word’), schoolangst (‘ik ben bang om naar school te gaan’), separatieangst (‘ik blijf bij mijn ouders, waar ze ook heen gaan’) en sociale fobie (‘ik vind het moeilijk om met mensen te praten die ik niet ken’). De vragenlijst bestaat uit 38 items waarbij een driepuntschaal wordt gebruikt (0 = bijna nooit, 1 = soms en 2 = vaak). Er wordt gebruikt gemaakt van de gemiddelde score over de 38 items. Hale, Raaijmakers, Muris en Meeus (2005) beschrijven een goede validiteit van de SCARED. De betrouwbaarheid van de score op de schaal angst op meetmoment 1 en meetmoment 2 was  $\alpha = .92$ .

**Expressed emotions (EE).** Om EE te meten wordt gebruik gemaakt van de Level of Expressed Emotion (LEE). Met deze vragenlijst wordt EE gemeten als de manier waarop de adolescent de EE van ouders ontvangt. De vragenlijst bestaat uit 46 items. Elk item wordt gescoord op een schaal van 1 tot 4 (1 = waar, 2 = min of meer waar, 3 = min of meer onwaar, 4 = onwaar). Voorbeeld items zijn: ‘mijn ouders bemoeien zich overal mee’, ‘mijn ouders zijn begrijpend als ik een fout maak’. De totaalscore is de ontvangen EE. Er wordt gebruikt gemaakt van de gemiddelde score over de 46 items. Een hoge score wijst er op dat de adolescent veel kritiek, vijandigheid, emotionele overbetrokkenheid en een gebrek aan emotionele ondersteuning vanuit ouders ervaart (Hale et al., 2007). Eerder onderzoek wijst op

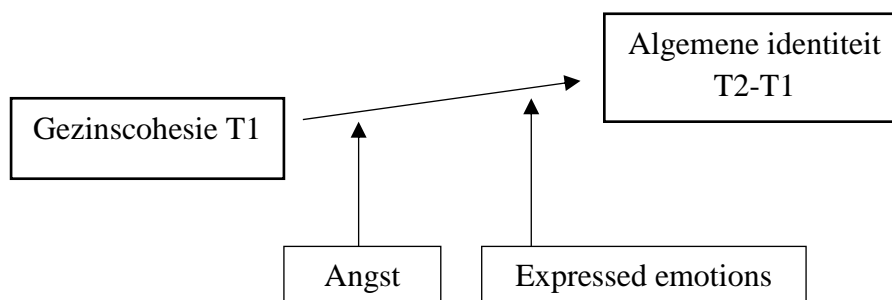
een goede constructvaliditeit, een goede interne consistentie en een goede betrouwbaarheid van de LEE (Cole & Kazarian, 1988). De betrouwbaarheid van de score op de schaal EE op meetmoment 1 was  $\alpha = .91$  en op meetmoment 2 was de betrouwbaarheid  $\alpha = .95$ .

### Analyseplan

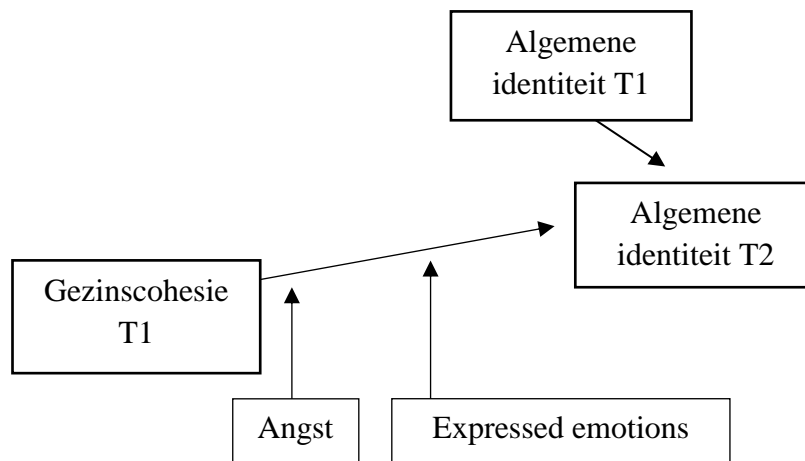
Om te onderzoeken of er een effect is van gezinscohesie op algemene identiteitsontwikkeling en in hoeverre de moderatoren angst en EE een rol spelen in het effect van gezinscohesie op algemene identiteitsontwikkeling wordt gebruik gemaakt van twee een stapsgewijze lineaire regressieanalyses.

Er worden twee stapsgewijze lineaire regressieanalyses uitgevoerd volgens de procedure zoals beschreven door Baron en Kenny (1986). Bij deze analyses is gezinscohesie de onafhankelijke variabele en algemene identiteit((s)ontwikkeling) de afhankelijke variabele. Om de identiteitsontwikkeling te meten wordt gebruikt gemaakt van de verschilscore (T2-T1) van identiteit (figuur 1). Daarnaast wordt identiteitsontwikkeling via een autoregressief model geanalyseerd door T1 als covariaat toe te voegen en T2 als afhankelijke variabele (figuur 2). De waarden van gezinscohesie en de moderatoren, angst en EE, worden gecentreerd.

Binnen deze analyses worden drie modellen geanalyseerd. In het eerste model van de reeks wordt het hoofdeffect van de gecentreerde waarde van gezinscohesie toegevoegd. In het tweede model worden de hoofdeffecten van de gecentreerde moderatoren, EE en angst, toegevoegd. In het derde model worden de interactie effecten van EE en angst met gezinscohesie toegevoegd. Wanneer er na toevoeging van de interactie-effecten een significante toename in verklaarde variantie wordt gevonden, wordt het effect van de moderator(en) nader geanalyseerd. Deze nadere analyse houdt in dat er een aparte regressie analyse uitgevoerd wordt tussen gezinscohesie en identiteitsontwikkeling voor de diverse subgroepen van de desbetreffende moderator. Wanneer er geen sprake is van een significante toename in verklaarde variantie, wordt model 2 beschreven.



*Figuur 1.* Schematische weergave (analyse voor verschilcores) van het van het verband tussen gezinscohesie en algemene identiteitsontwikkeling met angst en expressed emotions als moderatoren.



*Figuur 2.* Schematische weergave (autoregressief model) van het verband tussen gezinscohesie en algemene identiteitsontwikkeling met angst en expressed emotions als moderatoren.

### Resultaten

De beschrijvende statistieken van alle variabelen voor de gehele steekproef zijn weergegeven in tabel 1. Om een mogelijk verband te toetsen tussen de variabelen gezinscohesie, identiteitsontwikkeling, angst en EE is een correlatieanalyse uitgevoerd. De resultaten zijn weergegeven in tabel 2. Gezinscohesie liet een significant licht positief verband met angst ( $r = .14, p = .017$ ) zien en een significant medium negatief verband met EE ( $r = -.45, p < .001$ ). Dit houdt in dat hoe sterker de cohesie in het gezin is, hoe angstiger de adolescente gezinsleden en hoe minder EE door de adolescenten wordt ervaren. Identiteitsontwikkeling liet een significant licht positief verband met angst zien ( $r = .15, p = .012$ ). Dit houdt in dat hoe meer ontwikkeling de adolescent doormaakt in de identiteit, hoe angstiger de adolescent. Voor de overige variabelen werd geen statistisch significant verband gevonden.

Tabel 1

*Beschrijvende statistiek voor modelvariabelen (N=295)*

| Variabele                       | <i>M</i> | <i>SD</i> |
|---------------------------------|----------|-----------|
| Gezinscohesie (T1)              | 3.73     | .59       |
| Identiteit (T1)                 | 5.34     | .67       |
| Identiteit (T2)                 | 5.46     | .65       |
| Identiteitsontwikkeling (T2-T1) | 0.11     | .54       |
| Angst (T1)                      | 1.43     | .30       |
| Expressed emotions (T1)         | 1.80     | .39       |

Tabel 2

*Correlaties tussen de variabelen*

|                                    | 1      | 2    | 3   |
|------------------------------------|--------|------|-----|
| 1. Gezinscohesie                   | -      | -    | -   |
| 2. Identiteitsontwikkeling (T2-T1) | .09    | -    | -   |
| 3. Angst                           | .14*   | .15* | -   |
| 4. Expressed emotions              | -.45** | -.04 | .10 |

*Noot.* \* $p < .05$ . \*\*  $p < .01$ .

### Model verschilscores

In de stapsgewijze regressie analyse werd in model 1 de onafhankelijke variabele gezinscohesie toegevoegd. Er was geen sprake van een significant verband tussen gezinscohesie en algemene identiteitsontwikkeling. In model 2 werden de hoofdeffecten angst en EE toegevoegd, dit zorgde niet voor een significante toename van de verklaarde variantie ( $\Delta R^2 = .02$ ,  $\Delta F(3,291) = 2.79$ ,  $p = .063$ ). Het toevoegen van de interactie-effecten van gezinscohesie met angst en gezinscohesie met EE in model 3 zorgden niet voor een significante toename van de verklaarde variantie. Angst en EE beïnvloedden het verband tussen gezinscohesie en algemene identiteitsontwikkeling blijkbaar niet. Er is dus geen sprake van moderatie. De effecten in model 2 ( $F(3, 291) = 2.71$ ,  $p = .045$ ) worden daarom beschreven. Dit model verklaarde 2,7 procent van de variantie (tabel 3).

Er werd geen significant verband gevonden voor gezinscohesie met algemene identiteitsontwikkeling. Tussen angst en algemene identiteitsontwikkeling werd een positief significant verband gevonden ( $\beta = .14$ ,  $p = .019$ ). Een hogere mate van angst zorgt dus voor een betere identiteitsontwikkeling. Tussen EE en algemene identiteitsontwikkeling werd geen significant verband gevonden.

Tabel 3

*Gezinscohesie en identiteitsontwikkeling (T2-T1) met angst en expressed emotions als moderatoren (N=295)*

| Variabele                          | B [95% BI]      | $\beta$ | P    | R <sup>2</sup> |
|------------------------------------|-----------------|---------|------|----------------|
| <i>Model 1</i>                     |                 |         |      | .01            |
| Gezinscohesie                      | .09 [-.02,.19]  | .09     | .112 |                |
| <i>Model 2</i>                     |                 |         |      | .03            |
| Gezinscohesie                      | .06 [-.06,.18]  | .06     | .359 |                |
| Angst                              | .26 [.04,.47]   | .14     | .019 |                |
| Expressed emotions                 | -.04 [-.22,.14] | -.03    | .674 |                |
| <i>Model 3</i>                     |                 |         |      | .03            |
| Gezinscohesie                      | .06 [-.07,.18]  | .06     | .366 |                |
| Angst                              | .23 [-.01,.47]  | .13     | .056 |                |
| Expressed emotions                 | -.03 [-.22,.15] | -.02    | .715 |                |
| Gezinscohesie * Angst              | .09 [-.34,.52]  | .03     | .671 |                |
| Gezinscohesie * Expressed emotions | .03 [-.20,.26]  | .01     | .815 |                |

*Noot.* Model 2:  $\Delta R^2 = .02$ ,  $p = .063$ , Model 3:  $\Delta R^2 = .00$ ,  $p = .894$ , BI = betrouwbaarheidsinterval.

### **Autoregressief model**

In de stapsgewijze regressie analyse werd in model 1 de onafhankelijke variabele gezinscohesie toegevoegd en de covariaat identiteit op meetmoment 1. Er was sprake van een significant verband tussen gezinscohesie en algemene identiteit op meetmoment 2, gecorrigeerd voor identiteit op meetmoment 1 ( $R^2 = .47$ ,  $F(2,292) = 130.45$ ,  $p = .000$ ). In model 2 werden de hoofdeffecten angst en EE toegevoegd, dit zorgde voor een significante toename van de verklaarde variantie ( $\Delta R^2 = .50$ ,  $\Delta F(4,290) = 7.84$ ,  $p = .000$ ). Het toevoegen van de interactie-effecten van gezinscohesie met angst en gezinscohesie met EE in model 3 zorgden niet voor een significante toename van de verklaarde variantie. Angst en EE beïnvloedden het effect van gezinscohesie op algemene identiteitsontwikkeling blijkbaar niet. Er is dus geen sprake van moderatie. De effecten in model 2 ( $F(4, 290) = 72.20$ ,  $p = .000$ ) worden daarom beschreven. Dit model verklaarde 50 procent van de variantie (tabel 4).

Er werd een positief significant verband gevonden voor gezinscohesie met algemene identiteit op meetmoment 2 ( $\beta = .18$ ,  $p = .000$ ). Tussen angst en identiteit op meetmoment 2 werd een negatief significant verband gevonden ( $\beta = -.16$ ,  $p = .002$ ). Tussen EE en identiteit op meetmoment 2 werd ook een negatief significant verband gevonden ( $\beta = -.11$ ,  $p = .019$ ).

Tabel 4

*Gezinscohesie en identiteit T2, met identiteit T1 als covariaat en angst en expressed emotions als moderatoren (N=295)*

| Variabele                          | B [95% BI]       | $\beta$ | P    | R <sup>2</sup> |
|------------------------------------|------------------|---------|------|----------------|
| <i>Model 1</i>                     |                  |         |      | .47            |
| Identiteit (T1)                    | .60 [.53,.69]    | .62     | .000 |                |
| Gezinscohesie                      | .20 [.10,.29]    | .18     | .000 |                |
| <i>Model 2</i>                     |                  |         |      | .50            |
| Identiteit (T1)                    | .49 [.40,.59]    | .50     | .000 |                |
| Gezinscohesie                      | .20 [.09,.30]    | .18     | .000 |                |
| Angst                              | -.34 [-.56,-.12] | -.16    | .002 |                |
| Expressed emotions                 | -.19 [-.35,-.03] | -.11    | .019 |                |
| <i>Model 3</i>                     |                  |         |      | .50            |
| Identiteit (T1)                    | .49 [.39,.59]    | .50     | .000 |                |
| Gezinscohesie                      | .21 [.09,.32]    | .19     | .000 |                |
| Angst                              | -.38 [-.62,-.15] | -.18    | .002 |                |
| Expressed emotions                 | -.19 [-.35,-.02] | -.11    | .024 |                |
| Gezinscohesie * Angst              | .17 [-.21,.54]   | .04     | .381 |                |
| Gezinscohesie * Expressed emotions | .01 [-.19,.20]   | .00     | .945 |                |

*Noot.* Model 2:  $\Delta R^2 = .03$ ,  $p = .000$ , Model 3:  $\Delta R^2 = .00$ ,  $p = .681$ , BI = betrouwbaarheidsinterval.

### Discussie

Het doel van huidig longitudinaal onderzoek was om te onderzoeken wat het effect was van de door adolescenten ervaren gezinscohesie op de algemene identiteitsontwikkeling en of dit effect gemodereerd werd door ervaren angst van adolescenten en EE van ouders, zoals gerapporteerd door de adolescenten.

In het onderzoek werd geen effect van gezinscohesie op algemene identiteitsontwikkeling gevonden, wanneer er gebruikt gemaakt werd van het model van verschilscores. Wel werd er een effect van gezinscohesie op de algemene identiteitsontwikkeling gevonden, wanneer er geanalyseerd werd middels het autoregressief model. In beide modellen werd geen moderatie effect van angst en EE gevonden op het effect van gezinscohesie op algemene identiteitsontwikkeling.

Tegen verwachting in werd geen effect van gezinscohesie op de algemene identiteitsontwikkeling gevonden wanneer geanalyseerd werd door middel van het model

voor verschillcores. Een mogelijke verklaring voor dit gevonden verschil is dat er na het berekenen van de reliable change volgens de methode van Christensen en Mendoza (1986) gebleken is dat er vrijwel geen sprake was van ontwikkeling (kritieke waarde  $RC = < -1.96$  of  $> 1.96$ ). Bij 11 participanten was sprake van progressieve ontwikkeling, 279 participanten maakten geen ontwikkeling door en bij 5 participanten was er sprake van een regressieve ontwikkeling. Bij analyse door middel van het autoregressief model werd echter wel een positief effect van gezinscohesie op algemene identiteitsontwikkeling gevonden. Een sterkere gezinscohesie zorgt dus voor een beter ontwikkelde algemene identiteit, dit ondersteund eerder empirisch onderzoek (Bear, 2002; Mullis et al., 2003; van Hoof, Raaijmakers, van Beek, Hale, & Aleva, 2008). Een mogelijke verklaring voor het gevonden verschil tussen de uitkomsten van het model van verschillcores en het autoregressief model is dat er bij het autoregressief model gecorrigeerd is voor de gemeenschappelijke verandering.

Er werd geen moderatie effect gevonden van angst op het effect van gezinscohesie op algemene identiteitsontwikkeling. Dit betekent dat angst het effect van gezinscohesie op algemene identiteitsontwikkeling niet beïnvloed. Een mogelijke verklaring voor het uitblijven van het moderatie effect van angst zou kunnen zijn dat de participanten weinig angstsymptomen ervaren, waardoor de participanten niet tot de klinische populatie behoren. Het onderzoeken van participanten met een klinische aard van angst zou mogelijk tot andere resultaten kunnen leiden (Rönnlund & Karlsson, 2006).

Er werd geen moderatie effect gevonden van EE op het effect van gezinscohesie op algemene identiteitsontwikkeling. Dit betekent dat EE het effect van gezinscohesie op de algemene identiteitsontwikkeling niet beïnvloed. Een mogelijke verklaring voor het uitblijven van het moderatie effect van EE zou de gebruikte vragenlijst kunnen zijn. Om expressed emotions te meten is de LEE gebruikt. Eerder onderzoek wijst op een goede constructvaliditeit, een goede interne consistentie en een goede betrouwbaarheid van de LEE (Cole & Kazarian, 1988). Echter wordt door Leff en Vaughn (1985) de CFI, een semigestructureerd interview, als gouden standaard gezien om EE te onderzoeken.

### **Limitaties**

Het huidig onderzoek heeft een aantal sterkte kanten. Zo werden er verschillende scholen benaderd in heel Nederland, wat de generaliseerbaarheid van de resultaten ten goede komt. Daarnaast werd identiteit exploratief meegenomen als temporeel-spatiële continuïteit in plaats van de omschreven identiteitsstatussen van Marcia (1980), welke al vele malen onderzocht is (Donovan, 1975; Munro & Adams, 1977; Oshman & Manosevitz, 1974; Schenkel, 1975; Toder & Marcia, 1973; Waterman, Kohutis, & Pulone, 1977). Een sterke



kant van identiteit als temporeel-spatiële continuïteit is dat het integratieve proces van identiteitsontwikkeling meegenomen wordt. Door van Hoof en Raaijmakers (2002) wordt identiteit als temporeel-spatiële continuïteit als een sterk concept beschreven.

Daarnaast heeft het huidig onderzoek enkele beperkingen. In dit onderzoek is het concept identiteitsontwikkeling gebruikt, echter bleek er vrijwel geen sprake te zijn van ontwikkeling. Dit kan verklaard worden door de korte periode tussen meetmoment 1 en meetmoment 2, welke vier maanden betrof (Côté & Levine (1987).

Een tweede beperking is dat er alleen gebruik gemaakt is van zelf-rapportage, wat kan leiden tot een vertekend beeld. Mogelijk hebben ouders een ander beeld van de gezinscohesie, EE en de identiteit en angstsymptomen van de adolescent. Het toevoegen van rapportage van ouders zou hiermee tot andere resultaten kunnen leiden. Het gebruik van meerdere informaten geeft over het algemeen meer betrouwbare resultaten, dan wanneer er gebruik gemaakt wordt van enkel zelf-rapportage (Smith, 2007). De vragenlijsten zijn in klassikale setting ingevuld wat mogelijk voor minder betrouwbare resultaten zorgt dan wanneer de resultaten in een individuele setting worden afgenomen (Paulhus, 1984). Daarbij hadden sommige adolescenten moeite met het begrijpen van een aantal vragen. Na het vragen van verduidelijking zijn deze vragen toegelicht, zodat de vragen ingevuld konden worden. Mogelijk zijn vragen door de verschillende onderzoekers anders uitgelegd aan de adolescenten, wat heeft geleid tot een verschillende interpretatie van de vragen en mogelijk de begripsvaliditeit heeft aangetast.

### **Aanbevelingen voor toekomstig onderzoek**

Voor toekomstig onderzoek is het aan te bevelen om een klinische angstgroep op te nemen en om naast de adolescenten ook ouders als informanten in het onderzoek mee te nemen. Ook het toevoegen van de CFI als meetinstrument van EE levert mogelijk een positieve bijdrage aan het onderzoek. Daarnaast is het aan te bevelen om een langere tijd tussen de meetmomenten te plannen of gebruik te maken van meer dan twee meetmomenten. Aangezien niet alle vragen begrepen werden door de participanten is het goed een pilotstudie uit te voeren om te onderzoeken welke vragen als onduidelijk worden ervaren. Tenslotte kan gezinscohesie samen met flexibiliteit en communicatie omschreven worden als gezinsfunctioneren (Olsen, 2000). Een aanbeveling voor vervolgonderzoek is om ook flexibiliteit en communicatie in het onderzoek mee te nemen als onderdeel van gezinsfunctioneren.

**Conclusie**

Het huidig onderzoek richtte zich op het effect van gezinscohesie op algemene identiteitsontwikkeling, gemodereerd door angst en EE. Er werd geen effect gevonden van gezinscohesie op algemene identiteitsontwikkeling wanneer dit geanalyseerd werd door middel van het model voor verschilcores. Er werd een positief effect van gezinscohesie op algemene identiteitsontwikkeling gevonden bij analyse door middel van het autoregressief model. Angst en EE modereren het effect van gezinscohesie op algemene identiteitsontwikkeling niet. Angst en EE hebben dus geen invloed op het effect van gezinscohesie op algemene identiteitsontwikkeling. Dit onderzoek biedt aanknopingspunten voor toekomstig onderzoek, wanneer bovenstaande suggesties voor vervolgonderzoek meegenomen worden.

### Referenties

- Asarnow, J. R., Goldstein, M. J., Tompson, M., & Guthrie, D. (1993). One year outcomes of depressive disorders in child psychiatric in-patients: evaluation of the prognostic power of a brief measure of expressed emotion. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *34*, 129–137. doi:10.1111/j.1469-7610.1993.tb00975.x
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, *51*, 1173-1182. doi:10.1037/0022-3514.51.6.1173
- Bear, J. (2002). Is family cohesion a risk or protective factor during adolescent development? *Journal of Marriage and Family*, *64*, 668-675. doi:10.1111/j.1741-3737.2002.00668.x
- Bernstein, G. A., Warren, S. L., Massie, E. D., & Thuras, P. D. (1999). Family dimension in anxious-depressed school refusers. *Journal of Anxiety Disorders*, *13*, 513-528. doi:10.1016/S0887-6185(99)00021-3
- Bögels, S. M., & Brechman-Toussaint, M. L. (2006). Family issues in child anxiety: Attachment, family functioning, parental rearing and beliefs. *Clinical Psychology Review*, *16*, 834-856. doi:10.1016/j.cpr.2005.08.001
- Brown, C. W., Birley, J. L. T., & Wing, J. K. (1972). Influence of family life on the course of schizophrenic disorders: A replication. *British Journal of Psychiatry*, *121*, 241-258. doi:10.1192/bjp.121.3.241
- Brown, G. W., Carstairs, G. M. & Topping, G. (1958). Posthospital adjustment of chronic mental patients. *Lancet*, *11*, 685-689. doi:10.1016/S0140-6736(58)92279-7
- Butzlaff, R. L. & Hooley, J. M. (1998). Expressed emotion and psychiatric relapse. A meta analysis. *Archives of General Psychiatry*, *55*, 547-552.

doi:10.1001/archpsyc.55.6.547

Christensen, L., & Mendoza, J. L. (1986). A method of assessing change in a single subject.

An alteration of the RC index. *Behavior Therapy*, *17*, 305-308. doi:10.1016/S0005-7894(86)80060-0

Cole, J. D., & Kazarian, S. S. (1988). The level of expressed emotion scale: a new measure of

expressed emotion. *Journal of Clinical Psychology*, *44*, 392-397. doi:10.1002/1097-4679(198805)44:3<392::AID-JCLP2270440313>3.0.CO;2-3

Coleman, J., Herzberg, J., & Morris, M. (1977). Identity in adolescence: Present and future

self-concepts. *Journal of Youth Adolescence*, *6*, 3-75. doi:10.1007/BF02138924

Conger, R. D., & Xiaojia, G. (1999). *Conflict and cohesion in families: causes and*

*consequences*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates Publisher.

Côté, J. E., & Levine, C. (1987). A formulation of Erikson's theory of ego identity formation.

*Developmental Review*, *7*, 273-325. doi:10.1016/0273-2297(87)90015-3

Crocetti, E., Klimstra, T., Keijers, L. Hale, W. W., III, & Meeus, W. (2009). Anxiety

trajectories and identity development in adolescence: A five-wave longitudinal study.

*Journal of Youth and Adolescence*, *38*, 839-849. doi:10.1007/s10964-008-9302-y

Donovan, J. M. (1975). Identity status and interpersonal style. *Journal of Youth and*

*Adolescence*, *4*, 37-56. doi:10.1007/BF01537799

Erikson, E. H. (1950). *Childhood and Society*. New York: Norton

Erikson, E. H. (1963). *Childhood en Society*. New York: Norton

Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. New York: Norton

Farrell, M. P., & Barnes, G. M. (1993). Family systems and social support: A test of the

effects of cohesion and adaptability on the functioning of parents and adolescents.

*Journal of Marriage and Family*, *55*, 119-132. doi:10.2307/352963

Grotevant, H. D. (1987). Toward a process model of identity formation. *Journal of Adolescent*

*Research*, 2, 203-222. doi:10.1177/074355488723003

Hale, W. H. III., Raaijmakers, Q. A. W., Gerlsma, C., & Meeus, W. (2007). Does the level of Expressed Emotion (LEE) questionnaire have the same factor structure for adolescents as it has for adults? *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 42, 215-220. doi:10.1007/s00127-006-0145-0

Hale, W. W. III., Raaijmakers, Q., Muris, P., & Meeus, W. (2005). Psychometric properties of the screen for Child Anxiety Related Emotional Disorders in the general adolescent population. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 44, 283-290. doi:10.1097/00004583-200503000-00013

Hale, W. W. III, Raaijmakers, Q. A. W., van Hoof, A., & Meeus, W. H. J. (2011). The predictive capacity of perceived expressed emotion as a dynamic entity of adolescents from the general community. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 46, 507-515. doi:10.1007/s00127-010-0218-y

Johnson, H. D., La Voie, J. C., & Mahoney, M. (2001). Interparental conflict and family cohesion: Predictors of loneliness, social anxiety, and social avoidance in late adolescence. *Journal of Adolescent Research*, 16, 305-318. doi:10.1177/0743558401163004

Kliewer, W., Murrelle, L., Prom, E., Ramirez, M., Obando, P., Sandi, L., & del Carmen Karenkeris, M. (2006). Violence exposure and drug use in central American youth: Family cohesion and parental monitoring as protective factors. *Journal of Research on Adolescence*, 16, 455-478. doi:10.1111/j.1532-7795.2006.00502.x

Kog, E., Vertommen, H., & Vandereycken, W. (1987). De Leuvense Gezinsvragenlijst: Een nieuw gezinsdiagnostisch instrument. *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 29, 343-355.

Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, 551-558. doi:10.1037/h0023281

- Marcia, J. E. (1980). *Identity in adolescence: Handbook of adolescent psychology*. New York: Wiley.
- Matheis, S., & Adams, G. R. (2004). Family climate and identity style during late adolescence. *Identity: An Journal of Theory and Research*, 4, 77-95.  
doi:10.1207/S1532706XID0401\_5
- Meeus, W. (2011). The study of adolescent identity formation 2000-2010: A review of longitudinal research. *Journal of Research on Adolescence*, 21, 75-94.  
doi:10.1111/j.1532-7795.2010.00716.x
- Mullis, R. L., Brailsford, J. C., & Mullis, K. (2003). Relations between identity formation and family characteristics among young adults. *Journal of Family Issues*, 24, 966-980.  
doi:10.1177/0192513X03256156
- Munro, G., & Adams, G. R. (1977). Ego-identity formation in college students and working youth. *Developmental Psychology*, 13, 523-524. doi:10.1037/0012-1649.13.5.523
- Nelson, W. L., Hughes, H. M., Handal, P., Katz, B., & Searight, H. R. (1993). The relationship of family structure and family conflict to adjustment in young adult college students. *Adolescence*, 28, 29-40.
- Ollendick, T. H., King, N. J., & Muris, P. (2002). Fears and phobias in children: Phenomenology, epidemiology, and etiology. *Child and Adolescent Mental Health*, 7, 98-106. doi:10.1111/1475-3588.00019
- Olsen, D. H. (2000). Circumplex model marital and family systems. *Journal of Family Therapy*, 22, 144-167. doi:10.1111/1467-6427.00144
- Oshman, H., & Manosevitz, M. (1974). The impact of the identity crisis on the adjustment of late adolescent males. *Journal of Youth and Adolescence*, 3, 207-216.  
doi:10.1007/BF02214750

- Paulhus, D. L. (1984). Two-component models of socially desirable responding. *Journal of Personality and Social Psychology, 3*, 598-609. doi:10.1037/0022-3514.46.3.598
- Peleg-Popko, O., & Dar, R. (2001). Marital quality, family patterns and children's fears and social anxiety. *Contemporary Family Therapy, 34*, 465-487.  
doi:10.1023/A:1013057129790
- Reis, O., & Youniss, J. (2004). Patterns in identity change and development in relationships with mothers and friends. *Journal of Adolescent Research, 19*, 31-44.  
doi:10.1177/0743558403258115
- Rodick, J. D., Henggeler, S. W., & Hanson, C. L. (1986). An evaluation of the family adaptability and cohesion evaluation scales and the circumplex model. *Journal of Abnormal Child Psychology, 14*, 77-87. doi:10.1007/BF00917223
- Rönnlund, M., & Karlsson, E. (2006). The relation between dimensions of attachment and internalizing or externalizing problems during adolescence. *Journal of Genetic Psychology, 167*, 47-63. doi:10.3200/GNTP.167.1.47-63
- Sehenkel, S. (1975). Relationship among ego identity status, field-independence and traditional femininity. *Journal of Youth Adolescence, 4*, 73-82.  
doi:10.1007/BF01537802
- Schwartz, S. J., Pantin, H., Prado, G., Sullivan, S., & Szapocznik, J. (2005). Family functioning, identity, and problem behavior in Hispanic immigrant early adolescents. *Journal of Early Adolescence, 25*, 392-420. doi:10.1177/0272431605279843
- Smith, S. R. (2007). Making sense of multiple informants in child and adolescent psychopathology: A guide for clinicians. *Journal of Psychoeducational Assessment, 25*, 139-149. doi:10.1177/0734282906296233
- Steinberg, L. (2001). We know some things: Parent-adolescent relationships in retrospect and prospect. *Journal of Research on Adolescence, 11*, 1-19. doi:10.1111/1532-

7795.00001

- Toder, N. L., & Marcia, J. E. (1973). Ego-identity status and response to conformity pressure in college women. *Journal of Personal and Social Psychology*, *26*, 287-294. doi:10.1037/h0034477
- van Hoof, A. (1999). The identity status field re-reviewed: An update of unresolved and neglected issues with a view on some alternative approaches. *Developmental Review*, *19*, 497-556. doi:10.1006/drev.1999.0484
- van Hoof, A., & Raaijmakers, Q. A.W. (2002). The spatial integration of adolescent identity: Its relation to age, education, and subjective well being. *Scandinavian Journal of Psychology*, *43*, 201-212. doi:10.1111/1467-9450.00288
- van Hoof, A., Raaijmakers, Q. A. W., van Beek, Y., Hale III, W. W., & Aleva, L. (2008). A multi-mediation model on the relations of bullying, victimization, identity, and family with adolescent depressive symptoms. *Journal of Youth and Adolescence*, *37*, 772-782. doi:10.1007/s10964-007-9261-8
- Van Oort, F. V. A., Ormel, J. , & Verhelst, F. C. (2012). Angstsymptomen bij adolescenten; bevindingen uit de TRAILS-studie. *Tijdschrift voor Psychiatrie*, *54*, 463-469.
- Vostanis, P., Nicholls, J., & Harrington, R. (1994). Maternal expressed emotion in conduct and emotional disorders of childhood. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *35*, 365-376. doi:10.1111/j.1469-7610.1994.tb01168.x
- Waterman, A. S., Kohutis, E., & Pulone, J. (1977). The role of expressive writing in ego identity formation. *Developmental Psychology*, *13*, 175-183. doi:10.1037/0012-1649.13.3.286
- Yan, L. J., Hammen, C., Cohen, A. N., Daley, S. E., & Henry, R. M. (2004). Expressed emotion versus relationship quality variables in the prediction of recurrence in bipolar patients. *Journal of Affect Disorder*, *83*, 199-206. doi:10.1016/j.jad.2004.08.006